

УДК: 94(438:456.31)

© Ігор Пилипів (Івано-Франківськ)

КОНКОРДАТ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ З АПОСТОЛЬСЬКИМ ПРЕСТОЛОМ ТА ЙОГО НАСЛІДКИ ДЛЯ ГКЦ

У статті здійснено історичний аналіз суспільно-політичних обставин та церковних і юридичних наслідків конкордату 1925 р. для ГКЦ у міжвоєнній Польщі. ГКЦ було гарантоване право на певну свободу в організації церковного життя та поставлено його в канонічну правову площину, визначено матеріальне становище ГКЦ, свободу її організації та кадрового забезпечення.

Ключові слова: Апостольський престол, апостольський нунцій, Греко-католицька церква, єпископ, єпископ-помічник, ієрархи, конкордат, митрополит.

У міжвоєнний період Греко-Католицька Церква (далі – ГКЦ) розвивалася в драматичних умовах польського панування. Як органічна частина національного руху, церква відчула на собі весь тягар напруженості складних українсько-польських стосунків. Юридичною основою стосунків ГКЦ з владою Другої Речі посполитої став конкордат укладений 1925 р. польським урядом з Апостольським престолом, в якому було врегульоване державно-правове становище Католицької та Греко-католицької церков країни.

Це питання недостатньо ґрунтовно висвітлено в історіографії. Окремі його аспекти розглядали українські вчені Іван Голубенко [8, с. 288-297], Атанасій Великий [7], Богдан Завадка [11, с. 270-276], Олег Єгрешій [10], Віталій Переверзій [21] та польські історики Анджей Земба [12, с.36-51], Євгеніюш Коко [24, с. 55-69], Анна Крохмаль [25] та Кшиштоф Красовскі [26].

У статті здійснено історичний аналіз суспільно-політичних обставин та церковних і юридичних наслідків конкордату 1925 р. для ГКЦ у міжвоєнній Польщі.

У відносинах з владою Польської держави ГКЦ була змушена переходити на нову юридичну та політичну площину значно відмінну від відповідних стосунків в часи австрійського панування. Габсбурзька монархія мала великі заслуги перед ГКЦ. За австрійської доби українська церква перебувала під покровительством та опікою Відня й сформувалася у організовану стійку митрополію з живою пастирською, теологічною та духовною спадщиною [23, с. 93]. У конкордаті 1855 р. укладеному Австрійською монархією з Апостольським престолом, було відзначено, що Церква мала право регламентувати свої відносини з цивільною владою за церковним правом [19, с. 28]. Однак австрійський закон з 7 травня 1874 р. залишав для держави достатні можливості серйозним чином впливати на церковне життя [5, с. 100].

Після закінчення Першої світової війни Австро-Угорська імперія зійшла з політичної карти і в Європі була створена нова система міждержавного устрою.

Рада Послів країн Антанти 14 березня 1923 р. ухвалила рішення про приєднання Східної Галичини до Польської держави. Таким чином надії галицьких українців здобути незалежність або принаймні національно-територіальну автономію в складі Польщі шляхом дипломатичних заходів були втрачені.

Митрополит Андрей, єпископи Й. Коциловський та Г. Хомишин, їхні помічники (єпископи-суфрагани) на підставі моральних і богословських вимог наполягали на необхідності послуху чинній владі, оскільки її розпорядження не суперечать Божим законам й засуджували терор та вбивства політичного характеру, що їх вчиняли націонал-радикальні угруповання [6, с. 19]. Однак законопослушна позиція ієрархії ГКЦ не послабила вкрай напружені стосунки поміж нею й польською владою.

Правовий та міжнародний статус ГКЦ другої половини 20-х – у 30-ті рр. ХХ століття були зафіксовані конкордатом який уклала з Апостольським престолом Польська держава. Ініціатива політико-правової або конкордатної фіксації стосунків з новоутвореними національними державами належала папі Пію XI, який добре був ознайомлений з тогочасною ситуацією у Східній та Центральній Європі. Конкордатна доба міжнародних стосунків Апостольського престолу розпочалася підписанням ряду дипломатичних угод з Латвією (1922), Баварією (1924), Польщею (1925), Прусією, Румунією, Литвою, Чехословаччиною, Францією, Португалією та Італією (1929 р.). Ці акти мали характер міждержавних угод Апостольського престолу і окремих держав, які оголошували їх в рамках своїх офіційних публікацій з відповідними ратифікаційними процедурами [7, с. 169-170].

У конкордаті між Апостольською Столицею й урядом у Варшаві, між іншим, мало бути зафіксоване юридичне оформлення стосунків між ГКЦ, як складовою частиною Католицької церкви, і Польською державою.

Для польського уряду формальним поштовхом для підготовки цього документа став той факт, що восени він спробував продати церковні землі населенню, але вже весною наступного року католицькі ієрархи запротестували. Ця подія, разом з рядом інших локальних конфліктів поміж Церквою та державою переконала уряд в актуальності підписання конкордату. На переговори до Ватикану було вислано міністра віровизнань і освіти д-ра Станіслава Грабського [17, с. 333].

Апостольський нунцій в Польщі наполягав, щоб при укладенні Конкордату обов'язково мали бути враховані позиція та інтереси ГКЦ. Відтак українські духовні ієрархи були залучені до обговорення окремих статей цього договору. Народи у митрополічій резиденції, на яких обговорювалися питання конкордату відбулися 19 березня 1924 р. за участю духовенства й представників української інтелігенції.

В ухваленому владиками тексті звернення у справах конкордату говорилося, що підписання такої умови ще не може бути повноцінним гарантом забезпечення прав Церкви і віруючих у Польській державі: "Кожна умова між церквою і правительством держави, побудованім на хибнім принципі більшості і нічим не обмеженої свободи, видається нам небезпечною. Церква буде совісно додержуватись прийнятих умов і наданих привілеїв, а держава при першій нагоді не здержиться перед ухваленням антицерковних устав. У польському

парламенті немає певної більшості, яка трималася би принципів християнських, і кожної днини можна обавлятися пересунення влади в руки людей, що завтра зірвуть конкордат, заключений сьогодні” [21, с. 21].

Вищі достойники ГКЦ все ж мали надію, що конкордат захистить душпастирів від свавільних дій властей та каральних органів, зобов'язе ряд та місцеві адміністрації поважати права й привілеї священників і монахів. Галицька митрополія домагалася законодавчого оформлення прав української церкви в сфері освіти, культури та науки. Прагнула незалежності в питаннях освіти та виховання священників, збільшити реальний вплив ГКЦ на початкове та середнє шкільництво, законодавчих перепон для насильної колонізації українського населення через зміну обряду на римо-католицький [21, с.22-23].

Все ж реальна участь ГКЦ у підготовці конкордату була незначною, оскільки про зміст документу у процесі підготовки не були добре поінформовані навіть римо-католицькі єпископи Польщі. Вірменсько-католицький єпископ Юзеф Теодорович навіть пробував протестувати з приводу такої секретності, але його протести не дали результатів [12, с. 38].

Конкордат між Апостольською Столицею та Польською Республікою був підписаний 10 лютого 1925 р., затверджений уставою від 25 квітня 1925 р., ратифікований шляхом обміну документів 2 червня 1925 р. за підписом Л. Лаурі, та представників польського уряду, увійшов у дію 3 серпня 1925 р. [27, s. IV]. Польський дослідник Кшиштоф Красовський відзначив, що польський конкордат був одним з найбільш корисних для Церкви, які заключила Апостольська Столиця після Першої світової війни. З точки зору церковної влади й зв'язаних з нею політичних угруповань конкордат гарантував польській Римо-католицькій церкві становище рівноправного партнера [26, s. 77].

Обидва обряди отримали повну свободу виконання духовної праці, юрисдикції згідно з християнської моралі та канонічним правом (§ 1). Крім п'ятьох провінцій латинського обряду (Гнезно, Варшава, Вільно, Львів та Краків), було визнано окрему провінцію греко-католиків у Львові, та у цьому ж місті вірменського обряду (§ 10).

Конкордат, написаний французькою мовою містив, окрім того, ряд положень які були корисними всім обрядам та церквам Польщі: свобода зв'язку духовенства та віруючих з Апостольським престолом (§ 2); матеріальна допомога держави у реалізації церковних прав і чинностей (§ 4, 5); релігійна опіка для військових (§ 7); гарантії щодо національних та державних свят (§ 8); свобода церковних шкіл та інституцій (§ 13); непорушність майна церков, інституцій та монастирів (§ 14) та звільнення їх від податків (§ 15); питання щодо вживання мови у церквах та проповідях (§ 23); визначення церковних границь єпархій та провінцій (§ 26) [7, с.170-172].

Міністр С. Грабський доповідав на засіданні Сейму, що Пій XI домагався від польських посланців рішення про відновлення колишніх греко-католицьких єпархій у Луцьку, Холмі та

Полоцьку, але уряд Речі Посполитої на це не погодився, з огляду на загрозу для держави. Ізидор Нагаєвський з цього приводу зауважив, що спротив польської влади був пов'язаний не з сумнівним питанням безпеки, а з намаганням втручатися в церковно релігійне життя православних українців та білорусів, з метою їх колонізації та латинізації. Зокрема, польський уряд заборонив єпископові Йосифу Боцяну обійняти свої пастирські обов'язки в Луцьку, й поліція навіть отримала наказ застосувати щодо українського владики силу [17, с. 333].

Конкордат мав вельми корисний характер й для становища ГКЦ в Речі Посполитій. Особливо важливим був той факт, що Апостольський престол застеріг собі виключне право вибору правлячих єпископів та їх помічників без жодного втручання з боку держави. Уряд міг висувати застереження політичного характеру лише при умові, якщо вони були доведені судом, чи обгрунтовані в правовому полі. У § 12 йшлося про складення новопризначеним владикою присяги на вірність президентові Речі Посполитої. Однак, згідно з католицькою концепцією, яка ставить церковну владу вищою над владою світською, єпископи відчували себе сильніше пов'язаними присягою складеною папі римському, ніж державній владі. Згідно з канонічним правом, єпископ міг бути звільненим від присяги державі, у випадку коли йшлося про інтереси Церкви [24, s. 76].

У § 18 конкордату було вказано, що в Польській державі жоден уніатський єпископ не має права опіки над вірними своєї пастви, які з будь-яких причин мешкають поза територіальними межами Галицької митрополії. З іншого боку, польські римо-католицькі єпископи, незважаючи на різницю обряду могли здійснювати опіку над такими віруючими на усій території Речі Посполитої. Положення цього параграфу засвідчували побоювання польської світської та духовної влади українського сепаратизму [23,с.94]. Відтак дія Конкордату для ГКЦ була обмежена Галичиною, бо відновлення Унії на Північно-Західних землях відбувалося без співучасті ГКЦ в Галичині, а її нечисленні вірні уніати-українці Волині, Холмщини та Підляшшя підлягали юрисдикції римо-католицьких єпископів. Однак, практика з'ясувала, що ієрархи Римо-католицької церкви не виявили особливої прихильності до унійного процесу, тому Апостольський престол призначив для уніатів північно-західних земель Апостольським візитатором греко-католицького єпископа Миколу Чарнецького [22, с.619].

Як компромісне рішення щодо територіального обмеження компетенції Галицької митрополії, А. Шептицькому вдалося домогтися відкинення, протегованого польським єпископатом проекту відкриття римо-католицької дієцезії в Станіславі [24, s.58].

Сучасники та дослідники історії Церкви неоднозначно оцінювали суть окремих положень конкордату та його наслідки для статусу й діяльності ГКЦ. Степан Баран відзначив, що цей документ давав значну охорону українській католицькій церкві й усамостійнював її у церковно-адміністративній ділянці: “Внутрішня церковно-

адміністраційна самостійність Католицької церкви у Польщі – а в її рамках і греко-католицької Церкви – на основі згаданого конкордату була без порівняння більша, як це було за Австрії на підставі австрійського закону з 7 травня 1874 р. про упорядкування відносин кат. Церкви в Австрії, де ще залишився був відгомін т. зв. йосифінізму з кінця XVIII стол. Із сильним державним впливом на внутрішні відносини кат. Церкви” [5, с. 100]. Критично оцінював зміст конкордату Іван Кедрин-Рудницький. Він писав: “Але сам конкордат був для нашої Церкви препоганим: кожний єпархіальний єпископ ставав насправді незалежним від львівського митрополита, за яким залишався моральний авторитет і титул: призначення кожного нового владики залежало від згоди варшавського уряду; призначення кожного сільського духовника залежало від згоди місцевого дідича-поміщика, якому треба було предклати “терно”, трьох кандидатів, з яких він вибирав собі наймилішого – здебільшого такого, який мав зручність знайти для нього найкращу “протекцію”...” [14, с. 311].

Сучасні історики дають більш виважену оцінку. Українські вчені Віталій Перевезій [21, с. 21-23], польські дослідники Анджей Земба [12, с. 49], Євгеніюш Коко [24, с. 58-59], Анна Крохмаль [25, с. 60-64] та Кшиштоф Красовські [26, с. 80-82] уважають, що, на загал, конкордат мав позитивні наслідки для ГКЦ. Однак, поряд з цим, названі вчені відзначають, що окремі положення цього документа були невідповідними для української сторони.

В результаті укладення конкордату митрополит Андрей був змушений присягнути на лояльність Польській державі. Відповідні урочистості розпочалися 8 вересня 1925 р. святковою літургією в кафедральному костелі Варшави, за участю усіх католицьких єпископів з території Польщі. Серед них був глава ГКЦ митрополит Андрей.

Після літургії єпископи переїхали до Бельведерського палацу. В президентські резиденції усі католицькі владики, по черзі, особисто склали присягу президентові Станіславові Войцехівському, у присутності прем'єра Владислава Грабського, міністра віросповідань та народної освіти Станіслава Грабського й папського нунція Лоренцо Лаурі [12, с. 37].

Урочиста присяга кожного єпископа, включно з українськими, мала такий зміст: “Перед Богом і на святу Євангелію присягаю і обіцяю, як і належить єпископові, на вірність Речі Посполитій Польщі. Присягаю і обіцяю, що з цілковитою лояльністю буду шанувати конституційний уряд і зроблю так, щоб його шанувало моє духовенство. Обіцяю також, що не буду брати участь у нарадах і не входитиму в порозуміння, які могли б завдати шкоди польській державі, або порушити публічний порядок. Не дозволю моєму духовенству брати участь у подібних починах. Дбаючи про добро та інтереси держави, намагатимусь зберегти її від будь-якої небезпеки, про загрозу якої мені стане відомо” [12, с.37].

Сприяючи у впровадженні конкордату в життя й виконанні його сторонами мав Апостольський нунцій у Польщі 25 січня 1927 р. у Варшаві Президент Речі Посполитої урочисто вручив

новопризначеному нунцію Лоренцо Лаурі кардинальські регалії [28, с.105-106]. Одним з перших наслідків конкордату було призначення Апостольським престолом єпископів-помічників для Галицької митрополії ГКЦ. Григорія Лакоту було номіновано для Перемишльської єпархії (10 лютого 1926 р.), Івана Бучка для Львівської архієпархії (20 жовтня 1929 р.) та Івана Лятишевського для Станіславівської єпархії [7, с. 175].

У міжвоєнній Польщі взаємостосунки церковних інституцій й ГКЦ, зокрема, та держави регулював не тільки конкордат, але й цивільно-правові акти. Зокрема розпорядок Ради Міністрів від 16 грудня 1925 р. увільнив Генеральну Прокуратуру від обов'язку правового захисту церков, парохій, і взагалі церковних та релігійних інституцій різних конфесій чи вірувань. Відповідно вказаний розпорядок, який вступив в дію 1 січня 1926 р., поклав обов'язок правового заступництва церкви, парохії чи церковних установ перед судами і адміністративною владою у різних процесуальних й інших судових та адміністративних установах на парохів, завідуючих парохій та настоятелів відповідних установ. У випадку невиконання своїх обов'язків у цьому питанні, вище вказані мали відповідати цілим своїм маєтком за можливу шкоду, спричинену їхньою бездіяльністю [20, с.4].

Визнавши верховенство польської держави в політичному житті ГКЦ закликала своїх вірних використовувати закони для реалізації своїх демократичних прав і свобод. На конференції у Львові 30 квітня 1927 р. митрополит та єпископи Й. Коциловський, Г. Лакота й Г. Хомишин ухвалили звернення до духовенства й вірних з приводу виборів до громадських рад. У зверненні, зокрема говорилося: “Тому пригадуємо Вам передовсім, що кожний християнин є зобов'язаний уживати горожанських прав, які дають йому закони. Є зобов'язаний тому, що при виборах іде о важну річ для віри і о важну річ для народу. Гріхом є бути обоятним на потреб віри і народне добро. Для того є обов'язком кожного християнина свого виборчого права так ужити, що вийшло на добро цілої громади” [16, с. 460].

Для віруючих ГКЦ її підпорядкування Апостольському престолові й належність до вселенської церкви не викликала сумніву. Однак вони непорушно разом з духовенством відстоювали свій східний обряд й українську мову богослужінь, й тому рішуче дистанціювалися від польського католицизму. Як відзначив австрійський вчений Ернст Кристоф Суттнер: “Сила цієї Церкви та її глибоке вкорінення серед вірних викликали стурбованість з польського боку” [23, с. 94].

Греко-католицьке духовенство у своїй літургічній практиці було змушене виконувати рішення § 8 конкордату: “В неділю та в день національного свята 3-го травня священики, що правлять богослужіння, відчитуватимуть літургічну молитву за блага Річипосполитої Польської та її Президента” [9, с.1].

Представники польської адміністрації пильно слідкували стосовно виконання українським духовенством положень § 8 конкордату. Львівський воєвода Голуховський у травні 1929 р. звернув

увагу А. Шептицькому, що тогорічна, присвячена державному святові 3 травня, Служба Божа у кафедральному храмі св. Юра, була перенесена на суботу 4 травня й відбулася як звичайна літургія, пов'язана з передвеликоднім святкуванням Великої Суботи. Цей факт зауважив спеціально присутній на літургії віцевоєвода Пiлецький. В офіційному листі на ім'я владика від 6 травня 1929 р., воєвода відзначив, що на підставі цього випадку, він робить висновок про “нелояльність [до польської влади – І. П.] підлеглих вашій Екселенції духовних інституцій” [1, арк.21].

Староство Городка Ягелонського доносило Президії Львівського воєводства, що, за його даними, станом на березень 1926 р. більшість греко-католицьких парохів повіту не згадують у молитві під час літургії Польської держави, її влади та війська. Деякі замість цих означень вимовляють такі: “за Начальство” (Речичани, Добряни); “за Державу і начальство” (Угерці, Завидовиці, Керниця); “Воїнство” (Городок Ягелонський, Лозина, Дубровиця, Ясницька); “за всіх наших Настоятелів” (Вишенька і Верещиця) [4, к.66]. Городецький староста наприкінці листа написав: “Парох греко-католицький у с. Вовчухах, донедавна, навіть ще цього року промовляв у молитві за “Цісаря Австрії Карла”. Звичайно належить до тих, які молитв за Річ посполиту Польщу і Президента не відчитують” [4, к.68]. Староста Львівського повіту в листі до згаданої інституції подав перелік 37 сіл повіту, де станом на квітень 1926 р. священники під час літургії не промовляють молитви за добро “Речі посполитої та її Президента” в усталеній формі. Натомість парох Олександр Мейський, за конфіденційними відомостями молитесь “за Україну” [4, к. 71].

Положення § 11 та § 19 гарантували державі право не погоджуватися з кандидатурами на єпископську посаду (окрім помічників-суфраганів) і на завідувачів парохій з огляду на державні інтереси [24, s.58-59]. Польська влада, оперативніше підписуючи конкордат, вважала, що митрополит, через хвороби й похилий вік скоро спочине у вічності й таким чином уряд після його смерті, через вплив на кадрові призначення зможе здобути собі більшість лояльних до Польщі єпископів у Галицькій митрополії [12, с. 42].

Через дипломатичні канали польська адміністрація домоглася запровадження традиції консультацій щодо призначень також і суфраганів [24, s. 59]. Польська влада виступала категорично проти призначення греко-католицькими єпископами Івана Бучка [2, к.82]. Григорія Лакоти [3, к.148], Йосифа Сліпого [12, с. 42] та Климентія Шептицького [2, к.35-36; 38-39]. У 1929 р. уряд не зміг перешкодити призначенню єпископом помічником І. Бучка. За те зміг на деякий час припинити процес номінації єпископом Йосифа Сліпого, якому приписував зв'язки з ОУН [24, s.59-60].

На парафіальному рівні ієрархи ГКЦ також прагнули самостійно вирішувати питання номінацій та уникати навіть найменшого впливу держави чи світських жертводавців, які в більшості були римо-католицького віровизнання. Перешкоди з боку влади мали різний характер. Зокрема

адміністрація тривалий час зволікала з наданням згоди на призначення пароха [3, к.225].

Відтак, митрополит практикував призначати адміністраторів парафій, а не регулярних парохів у тих випадках, де була загроза перешкодження з боку державної адміністрації з політичних мотивів. Призначення адміністраторів не вимагало погодження з владою [12, с. 43].

Польський уряд зіткнувшись з проблемами багатонаціональної держави спрямував свої зусилля на асиміляції українців. Відтак відкриття нової української парафії розглядав як загрозу польського домінування в цій місцевості. ГКЦ не раз зверталася до влади за дозволом для утворення парафій чи організації деканатів. Однак польська держава, оплачуючи парохів з державної скарбниці могла погоджуватися, або ні, з приводу відкриття нових парафій. Зокрема Львівське воєводство у своєму листі до Міністерства віровизнань рекомендувало не дозволяти Перемишльському Ординаріатові відкрити 13 нових деканатів, потреба яких була викликана територіально-адміністративною реформою у державі [3, к.50].

Досить часто адміністрація не погоджувалася на відкриття парафій через побоювання на активізацію українського національного життя [12, с. 43-44].

Уряд пробував відновити положення австрійської конкордії 1863 р, яка регулювала міжконфесійні стосунки в Галичині. У 1929-1930 рр. польська влада намагалася передати процедуру зміни обряду з церковної до цивільної адміністрації. Однак цей проект через загрозу масових протестів та поглиблення міжнаціональної напруги не був реалізований [24, s.60]. Згідно Конкордату міністерство віровизнань могло ініціювати канонічні процеси. Таким чином на початку червня 1926 р. було ініційовано процес проти о. В. Пелліха з Радехова [13, с.2]. Користуючись з положень конкордату, який передбачав можливість парцеляції церковних земель, митрополит наказав поділити церковні угіддя поміж дяками та діячами ГКЦ, а залишки продати з аукціону віруючим-українцям. Не зважаючи на протести воєводських земельних управлінь цей проект вдалося успішно реалізувати [12, с. 46-47].

Згідно конкордату польський уряд був зобов'язаний матеріально підтримувати ГКЦ [6, с. 20]. Державні скарбниці щорічно виплачувала греко-католицькому духовенству грошові дотації у такому ж розмірі, які і решті римо-католицького кліру. За даними польського дослідника Анджея Земби у 1938–1939 роках з державного бюджету видано на потреби загалом Католицької церкви понад 20 мільйонів злотих, з чого греко-католики отримали майже 3 мільйони 302 тисячі. Враховуючи, той факт, що греко-католики становили 14,1% загальної кількості католиків Польщі, така грошова дотація у розмірі 16,5%, мала “цілком пристойну пропорцію” [12, с. 47].

У пастирському посланні митрополита “Про Церкву”, яке було опубліковане в січні 1936 р. стосовно зв'язку Церкви з державою було відзначено: “Церква не може без причини мішатися до справ чисто політичних і земських. Вона признає державну владу навіть тоді, коли ця влада є в руках

грішних... Церква не повинна бути відлучена від держави. Згідне співжиття і співдіяння є ідеалом цих двох влад. Бо і світська влада в якомусь значенні є від Бога, тому Церква признає державу і її права. Церква є потрібна державі, і не можна подумати про справедливе і добре правління держави без огляду на Церкву” [15, с. 234]. Як бачимо, фундаментальні засади стосунків світської та духовної влади, викладені А. Шептицьким на підставі християнського вчення мали особливу актуальність у міжвоєнній Польщі.

20 червня 1938 р. між Польщею і Ватиканом був заключений додатковий договір до Конкордату 1925 р. Відповідно до нової угоди, Ватикан за кошти в розмірі 2,5 мільйонів злотих відмовився від своїх прав на церковні землі, церкви та каплиці, захоплені свого часу Росією, які перед скасуванням унії були власністю ГКЦ. Йшлося, зокрема про передачу державі 2800 гектарів української церковної землі. Додатковий договір підписали нунції Філіп Кортезі та міністр Юзеф Бек [17, с. 343-344]. Під час обговорення угоди на засіданні союму протест проти укладення такої угоди висловили тільки українські послы греко-католики та православні, але врешті договір було ратифіковано [18, с. 303-304].

Конкордат 1925 р., який визначив статус Католицької церкви і її складової – ГКЦ в Другій Речі Посполитій, став результатом компромісу між Апостольським престолом і тими польськими середовищами, які намагалися посилити залежність української церкви від польської адміністрації.

Усі обряди було зрівняно перед державним та церковним правом. ГКЦ було гарантована свобода в організації церковного життя та поставлено його в канонічну правову площину. Конкордат гарантував звільнення від податків церков, їх інституцій та монастирів й одночасно матеріальну підтримку ГКЦ з боку держави. Право вибору єпископів та їх помічників залишалося в компетенції Апостольського престолу, а душпастирів призначали рішенням єпископів. Великі можливості мала українська Церква в галузі шкільництва й релігійного виховання, у тому числі у духовних семінаріях. Однак документ обмежував вплив і адміністрацію ГКЦ територією Галичини, що обмежувало її впливи на унійні процеси на українських землях.

Ряд положень конкордату польська держава використовувала у своїх цілях. Користуючись правом мати застереження політичного характеру щодо вибору єпископів, уряд намагався активно впливати на Апостольський престол, з метою призначення лояльних до Речі Посполитої ієрархів. Завдяки повноваженням фінансового характеру місцева польська адміністрація перешкоджала відкриттю нових парафій ГКЦ й призначенню національно-свідомих душпастирів. Через обов'язок духовенства згадувати у молитвах Польську державу та її достойників, урядовці пильно слідкували за дотриманням цього положення й звинувачували українських священників та ієрархів у нелояльності. На загал, незважаючи на його очевидні церковно-правові недоліки, недосконалий та компромісний характер, укладення конкордату мало позитивні наслідки для

статусу та діяльності ГКЦ. Цей документ служив офіційною основою діяльності Церкви, й зокрема ГКЦ у Польщі та юридичною базою у домаганні української церкви щодо забезпечення її прав.

Джерела та література:

1. Центральний державний історичний архів України у Львові. Ф. 201 (Греко-католицька митрополія консисторія, м. Львів), оп. 1, спр. 1162 (Протоколи конференцій Митрополічної палати і матеріали до них); 2. Archiwum Akt Nowych w Warszawie, z. Ministerstwo wyznań religijnych i oświecenia publicznego w Warszawie, (далі ААН, з. MWROP, sign.14; № 449. Biskupstwa, konsystorze, kapituły. Archibiskupstwo wo Lwowe; 3. ААН, з. MWROP, sign.14 № 450. Biskupstwo w Stanislawowi; 4. ААН, з. MWROP, sign.14 № 929. Biskupstwo w Stanislawowi. Parafie greko-katolickie; 5. Баран С. Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. – Мюнхен, 1947. –151 с.; 6. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950). – / Переклад з англійської Наталії Кочан за редакцією Олега Турія. – Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2005. – 268 с.; 7. Великий А. Г., ЧСВВ. 3 літопису Християнської України. Церковно-історичні радіолекції з Ватикану. – Т. IX: XX ст. – Рим: Видавництво оо. Василіан, 1977. –304 с.; 8. Голубенко І. Греко-католицька церква і національно-визвольний рух в західноукраїнських землях (30-ті – 40 роки XX ст.) // Церква і соціальні проблеми. Енцикліка “Сотий рік”. – Львів, 1993. – С. 288–297; 9. До чого служить релігія? Молитви, патріотизм і доноси // Діло. – 1926. 28 квітня. –Ч. 93. – С. 1; 10. Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча. – Івано-Франківськ: “Нова Зоря”, 2006. –168 с.; 11. Завадка Б. Переслідування Української греко-католицької церкви в Галичині у 1938–1939 роках за участь у процесі національного відродження // Церква і соціальні проблеми. Енцикліка “Сотий рік”. – Львів, 1993. – С. 270–276; 12. Земба А. А. Митрополит Андрей Шептицький і уряд Речі Посполитої Польщі у 1923–1939 рр. // Метрополія Нью-Йорку Служі Божому Андрееві у п'ятидесятиріччя його смерті / Зредагував Микола Галів. – Нью-Йорк, 1996. – С. 36–51; 13. Згідно з конкордатою // Діло. – 1926. – Ч. 150. – С. 2; 14. Кедрин І. Життя–події–люди. Спомини і коментарі. – Нью-Йорк: Видавничий кооператив “Червона Калина”, 1976. – 742 с.; 15. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і матеріали 1899–1944. – Т. I: Церква і церковна єдність / Гол. ред. Андрій Кравчук. – Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу. Видавничий відділ “Свічадо”, 1995. – 524 с. 16. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і матеріали 1899–1944. – Т. II: Церква і суспільне питання. – Кн. 1: Пастірське вчення та діяльність / За ред. А. Кравчука. – Львів: Місіонер, 1998. – 572 с. 17. Нагаєвський І. Історія Римських Вселенських Архієреїв. – Ч. III. – Рим, 1979. – 486 с. 18. Новий договір між Ап. Престолом Польщею // Нива. – Львів, 1938. – Ч. 7–8. – С. 303–304. 19. Павлишин О. З історії впровадження григоріанського календаря в церковне життя українців: календарна реформа єпископа Григорія Хомишина // Україна модерна. – Львів: Критика, 2002. – Ч. 7. – С. 7–68. 20. Під увагу Вч. Отцям Парохам і Настоятелям церковних установ // Діло. – 1926. 6 січня. – Ч. 5. – С. 4; 21. Перевезій В. Греко-католицька церква в умовах українсько-польської конфронтації 20–30-х рр. XX ст. – Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 1998. – 46 с.; 22. Полонська-Василенко Н., Чубатий М. Історія Церкви // Енциклопедія Українознавства. Загальна частина. Перевидання в Україні. – Київ, 1995. – Т. 2. – С. 601– 621; 23. Суттнер Е. К. Українське християнство на початку III тисячоліття. Історичний досвід та еклезіологічні перспективи. – Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу. Видавничий відділ “Свічадо”, 2001. –165 с.; 24. Koko E. Metropolita Andrzej Szeptycki a państwo polskie w latach 1918–1939 // Metropolita Andrzej Szeptycki. Materiały z sesji naukowej pod redakcją Tadeusza Stengera. – Gdańsk: Wydawnictwo “STEPAN desing”, 1995. – S. 55-69; 25. Krochmal A. Konflikt czy współpraca? Relacje między duchowieństwem łacińskim i greckokatolickim w diecezji przemyskiej w latach 1918–1939. –

Lublin, 2001. – 239 s.; 26. Krasowski K. Związki wyznaniowe w II Rzeczypospolitej. Studium historycznoprawne. – Warszawa; Poznań: PWN, 1988. – 355 s.; 27. Łukomski S. Konkordat zawarty dnia 10 lutego 1925 roku pomiędzy Stolicą Apostolską i Rzeczypospolitą Polską. – Łomża, 1934. – 428 s.; 28. Wręczenie biretu kardynalskiego na zamku warszawskim // Tygodnik illustrowany. – Warszawa, 1927. 5. 02. – Nr. 6. – S. 105–106.

Рылыпів І.

Rzecz pospolita concordat with the apostolic see and its implications for G.C.C

It is performed in the article the historical analyses of the social-political circumstances and ecclesiastical and legal consequences of 1925 concordat for the Greek-Catholic Church in the inter-wars Poland. It has been guaranteed for the G.C.C the right of the certain freedom in the organization of the church life and put it on to the legal grounds, it has been determined the well-being of the G.C.C., the freedom in its organization and personnel providing.

Key words: G.C.C, circumstances, legal grounds.

УДК 94 (438. 111)

© Світлана Яцечко (Луцьк)

**ПРИЧИНИ ТА ПЕРЕДУМОВИ
ВСТАНОВЛЕННЯ РЕЖИМУ “НАРОДНОЇ
ДЕМОКРАТІЇ” У ПОЛЬЩІ (1944-1948 рр.)**

Проаналізовано політичну ситуацію в Польщі у 40-х рр. ХХ століття. У 1945 р. утворено Тимчасовий Уряд Національної Єдності. В країні розгорнулася політична боротьба між лівими партіями, очолюваними Польською Робітничою Партією, котра опирались на підтримку СРСР, і Польською Селянською Партією, очолюваною Станіславом Миколайчиком за підтримки Армії Крайової. Референдум 1946 р. встановив приніс перемогу лівим силам. Під диктатом Йосипа Сталіна у 1947–1948 рр. здійснено “чистку” комуністичних лав. У грудні 1948 р. утворено Польську Об’єднану Робітничу Партію. З 1948 взято курс на будівництво соціалізму за радянським зразком. Повоєнне політичне облаштування спровокувало суспільну протиріччя 50-х рр.

Ключові слова: Польська Робітничка Партія, Польська Соціалістична Партія, Польське Селянська Партія, Селянська Партія, Демократична Партія, Партія Праці, Польський Комітет Національного Визволення, опозиція, диктатура, соціалізм.

Актуальність теми зумовлена потребою вивчення способу здобуття влади комуністичними силами в Польщі. Прихід нового режиму докорінно змінить спосіб життя польського народу, серед якого були й українці. Аналіз нових джерел дозволить виявити типологічні ознаки боротьби за владу у повоєнній Центрально-Східній Європі і з’ясувати політичні, економічні, соціальні наслідки правління комуністичних режимів.

Сучасна українська, польська історіографія досліджує державотворчі процеси у Польщі (1944 – 1948 рр.) з акцентом на формуванні і діяльності органів державної влади післявоєнного періоду. Українська історіографія представлена науковими працями Л. О. Зашкільняка. Очевидною є еволюція поглядів автора на проблеми комунізму в цілому і польського, зокрема. Польська історіографія від 80-х рр. ХХ ст. Виробила нову методологію дослідження комуністичної Польщі, з’ясувала спосіб існування держави і народу у тоталітаризмі, вказала на втрати і можливості подолання наслідків тоталітаризму. Ведучим вченим радянської польської історії – політичної і соціальної вважається Анджей Пачковський, а також К. Керстен, Д. Ярош, А. Верблян, Т. Шарота, А.

Літинський, П. Мадайчик, Г. Домінічак, П. Готнарчук, С. Цісельський тощо.

Точка зору російської історіографії радянського часу – Д. А. Єрмакової, Г. П. Мурашка, Л. Б. Мілякова, Т. В. Волокітіної, Я. Гібіанського, Н.В. Петрова, А.В.Карпова – слід вважати такою, що не з’ясовує справжніх обставин становлення комуністичного режиму і його наслідків для польської державності.

Метою розвідки є охоплення науковим аналізом так званої “народної демократії” і її справжньої суспільно-політичної мети.

Після завершення Другої світової війни на теренах Центрально-Східної Європи постало питання про відновлення історичної справедливості. Суть його полягала у відбудові економіки та суспільного ладу країн, які постраждали. В кожній із держав процес відновлення відбувався за своїм сценарієм. На нашому прикладі ми розглянемо процес відбудови Польщі та процеси, які його супроводжували.

Польський досвід добре ілюструє як типологію вищезгаданого процесу, так і національні особливості політичного процесу. У 40-их рр. ХХ ст. ідеологічні та геополітичні уявлення більшості поляків про майбутній суспільно-політичний лад суперечили реаліям, які були насправді. Відтак більшість політичної еліти прагнула до відновлення II Речі Посполитої й встановлення в країні демократичного устрою. Крім того тогочасне польське населення недооцінювало здатності Радянського Союзу впливати на хід війни, занижувало вартість налагодженої підпільної роботи комуністичних організацій міжвоєнної Польщі. Все це стало наслідком встановлення тоталітарного режиму в країні. Саме тому історію Польщі після Другої світової війни можна охарактеризувати, як історію зародження, утвердження і розпаду політичного режиму радянського типу [3, с. 246].

В центрі нової влади була монополна комуністична партія. Реакцією на її політику в 40-х рр. ХХ ст. було активне розгортання боротьби польського народу проти насадження нового режиму. Це протистояння не було випадковим, для поляків завжди було притаманне почуття національної гідності та прагнення відновити втрачену незалежність.

Керівництво Польщі добре усвідомлювало, що без соціальної підтримки суспільства воно не зможе реалізувати своїх радикальних соціально-економічних перетворень та створити нову систему управління господарським життям. Тому одним із перших кроків нової влади було проведення аграрної реформи у вересні 1944 р. За її рішеннями під примусову експропріацію підпадали землі німців. Площа понад 100 га (або 50 га орних угідь). В центральних та південних регіонах вилучалася земля в господарствах площею понад 50 гектарів. [12, с. 90].

Політична влада нової держави закріплювала свої рішення декретами про створення органів влади й держапарату. Були реформовані органи безпеки: армія, робітничка міліція, внутрішні війська та служба безпеки. Усі ці структури створювалися за допомогою радянських радників. Однак